

A martinique-i francia jezsuita misszió megélhetési problémája a 18. században

Az egyházi intézmények megélhetésének kérdése mindig is nagy fontossággal bírt. Annál is inkább, mert meghatározó szerepe volt az evangelizáció sikerességében, ugyanakkor az egyházi intézmények működésének ez a területe egyáltalán nem mentes az ellentmondásoktól.

Az egyházi intézmények közül mi most az Európán kívül missziós tevékenységet folytató és szerzetesek irányítása alatt álló rendházak megélhetési körülményeit szeretnénk a következőkben röviden felvázolni. Nevezetesen pedig a Jézus Társaság Martinique szigetén található missziós rendházának helyzetével szeretnénk foglalkozni.

Vizsgálatunk tárgyául a Jézus Társaságot választottuk, mivel ezt a szerzetesrendet gyakran érte a századok folyamán a megélhetés kérdésével kapcsolatban a kereskedelem vádja. A Társaság Martinique-szigeti előljárójának, La Valette atyának (1753–1762) állítólagos kereskedelmi tevékenysége és az ez által a franciaországi hitelezőinél előidézett anyagi csőd szolgált indokul a Társaság franciaországi felszólításához 1764-ben.

Az előjárót ért vád szerint La Valette atya a francia törvények értelmében meg nem engedett kereskedelmi tevékenységet folytatott nevezetesen az angolokkal kereskedett. Ezen vád kapcsán viszont óhatatlanul fölmerül általában véve az egyháziak kereskedelmi tevékenységének kérdése, ennek tilalma, valamint az ehhez kapcsolódó, ám ritkán említett probléma, az egyháziak megélhetésének kérdése.

Hogy megértsük, mit is jelentett a megélhetés kérdése, és miért jelentett problémát a Jézus Társaság martinique-i missziója számára a 18. században, a következő kérdéseket kell áttekintenünk:

- A Jézus Társaság Alkotmányát;
- A francia patronátusi rendszert;
- A Martinique szigetén uralkodó körülményeket;
- Az egyház és a gazdaság kapcsolatát.

I. A Jézus Társaság Alkotmánya

A Jézus Társaság esetében a megélhetés kérdését általában, illetve speciálisan az Európán kívüli evangelizációs munka kapcsán felmerülő megélhetési problémákat kutatva, mindenképpen meg kell vizsgálnunk a Társaság Alkotmányát¹, mint a rend működését alapvetően szabályozó dokumentumot.

Az Alkotmány szerint a Társaság elsődleges célja a hit terjesztése:

„Lelkeknek a keresztény életben és tanításban való előmenetele, valamint a hit terjesztése érdekében nyilvános szentbeszédekkel [...] a keresztény hívőknek főképp lelki vigaszt nyújtson.”²

Illetve ehhez kapcsolódóan az önként vállalt missziós tevékenység, melyet a pápának tett különleges fogadalommal³ fejeztek ki.

„Minden rendtag legyen tudatában [...] hogy e Társaság összességében is, minden egyes tagjában is, hűségés engedelmségben, jelen Szentatyánk, a pápa és utódai, a római pápák alatt szolgál Isten seregében és [...] igen hasznosnak ítéljük,

¹ A Társaság működését és céljait először leíró irat a *Formula Instituti* volt, melyet III. Pál pápa 1540-ben a *Regimini Militantis Ecclesiae* kezdetű bullával hagyott jóvá. A Társaság Institutumát képező dokumentumok – melyek a működését szabályozzák –, között ez, illetve a III. Gyula pápa által 1550-ben kiadott *Expositio debitum* kezdetű bullával megerősített és az évek tapasztalatai által kiegészített második *Formula Instituti* rendelkezik a legnagyobb méltósággal és jogerővel. Főleg ezek képezik a Társaságra vonatkozó pápai jogszabályok alapját. A Szent Ignác által fogalmazott Rendalkotmány (1556) tulajdonképpen ennek a két első *Formula Instituti*nak a magyarázatát tartalmazza. *Jézus Társaságának Rendalkotmánya és Kiegészítő Szabályok*. Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 1997. 14. o.

² *Formula Instituti Societatis Iésu*. (1540) 1. fejezet, 23-24. o. In: *Jézus Társaságának Rendalkotmánya*. i. m.

³ Ez a fogadalom több szempontból is különleges volt. Egyrészt mert a korábbi szerzetesrendekkel ellentétben egy szorosabb elkötelezettséget jelentett a pápa felé, azaz a jezsuiták az apostoli munka kérdésében teljes egészében a pápa rendelkezésére álltak. Másrészt ez a közvetlen engedelmség a papnak és az apostoli munka, mint elsődleges cél felvállalása és deklarálása a Rendalkotmányban kánonjogilag is egészen új elem volt. A régebbi szerzetesrendek a stabilitást, a helyhez kötött és aprólékosan szabályozott életvitelt és apostoli munkát részesítették előnyben. A jezsuiták viszont felvállalták az akár távoli, Európán kívüli területekre irányuló apostoli munkát is, dinamikus jelleget adva ezzel a Társaságnak. A Társaság alapítását megelőző évszázadokban a missziós munkát a pápák hatalmuknál fogva rendelték el, mivel az nem szerepelt nyíltan egyik szerzetesrend regulájában sem. Amennyiben a pápa igénybe kívánta venni a szerzetesrendek segítségét is a missziós munkában, önkénteseket kellett toboroznia. A Jézus Társaság megalapításával jogilag is született egy missziós rend. Brou, A.: *Les missions étrangères aux origines de la Compagnie de Jésus*. In: *Revue d'Histoire des missions*, 1928. Tome V. 364-365. o.

hogy mi mindnyájan egyenként a fent említett közös köteléken túlmenően különleges fogadalommal elkötelezzük magunkat arra, hogy bármit is parancsoljon a mostani pápa vagy akármelyik későbbi a lelkek javát és a hit terjesztését illetően és bármely országba is akarjon küldeni bennünket, azonnal, minden kifogás és mentegetőzés nélkül parancsát teljesítjük.”⁴

Ugyanakkor a szerzetesrendek szokásos fogadalmainak értelmében (engedelmesség, szegénység, tisztaság) a Társaság tagjai a szegénységet is föl vállalták:

„Bizalmukat kizárólag Istenbe vették, akinek az Ő kegyelméből szolgálnak, abban a meggyőződésben, hogy minden jövedelem nélkül Isten fog gondoskodni számukra mindarról, ami megfelel az Ő nagyobb dicséretének és dicsőségének.”⁵

Illetve közösen úgy határoztak, hogy:

„[...] az egyesek és mindnyájan fogadjanak örök szegénységet. Jelentsék ki, hogy nemcsak egyénileg, hanem közösségileg sem szerezhetnek a Társaság fenntartására és használatára szolgáló ingatlanvagyonra, jövedelemre vagy járadéokra szóló polgári tulajdonjogot. Legyenek megelégedve a nekik ajándékozott dolgok hasznélvezetével, hogy így jussanak hozzá ahhoz, ami a megélhetésükhöz szükséges.”⁶

Ennek értelmében, a megélhetés kérdését tekintve, a rendtagok valóban alimizsnából éltek és a Társaságot kánonjogilag besorolták a koldulórendek köze.⁷ A kezdeti években ez jó megoldásnak tűnt, ám mégsem nyújtott kielégítő megoldást az elsődlegesnek tekintet cél, az apostoli munka és annak sikeres megvalósítása szempontjából. A Társaság működésének első pápai jóváhagyása (1540) és a Rendalkotmány végleges megfogalmazása (1556) között eltelt évek tapasztalatai ugyanis bebizonyították, hogy a sikeres evangelizációs munkához nem elégséges csupán az emberek könyörületességére hagyatkozni. A valóban sikeres hiterjesztő munkához biztos háttérre van szükség. Éppen ezért a Rendalkotmány, illetve már a

⁴ *Formula Instituti*. i. m. 3. fejezet, 26. o. In: Jézus Társaságának rendalkotmánya. i. m.

⁵ *Constitutions*. 6 rész, 1. fejezet, 555. pont, 162. o. In: Jézus Társaságának Rendalkotmánya. i. m.

⁶ *Formula Instituti*. i. m. 7. rész, 30. o. In: Jézus Társaságának Rendalkotmánya. i. m.

⁷ Piaget, E.: *Essai sur l'organisation de la Compagnie de Jésus*. Leiden, E. J. Brill, 1893. 110. o. A Társaság felállításának és jóváhagyásának folyamatáról, illetve a Társaság szellemisége által képviselt kánonjogi újdonságról l. bővebben: Bernard-Maitre, Henri: *Les corrections de « la Prima Societatis Jesu Instituti Summa »*. In: *Revue d'ascétique et de mystique*, 1963., illetve Lemoine, Robert: *Le monde des religieux*. Paris, Cujas, 1995. In coll: Le Bras, Gabriel – Gaudemet, Jean: *Histoire du Droit et des Institutions de l'Église en Occident – L'époque moderne (1563-1789)*. Tome XV, volume 2., illetve Dumeige, Gervais S. J.: *L'idée de mission et le Compagnie de Jésus*. In: Retif, André S. J.: *Les héritiers de Saint François Xavier*. Paris, Librairie Arthème Fayard, 1956.

Társaság működését 1550-ben megerősítő második pápai jóváhagyás⁸ is különbséget tett a szegénység kérdésében a professzus házak és a Társaság egyéb intézményei, mint pl. a kollégiumok, rezidenciák között.

Az előbbieket, mivel nem vesznek részt az európai vagy Európán kívüli hitelesítő tevékenységben, a Rendalkotmány szellemében valóban teljés szegénységben és csupán az emberek adományaira hagyatkozva működnek. Ahogy az 1550-es, második *Formula Instituti* fogalmaz:

„Ezért az egyesek és mindnyájan olyan értelemben fogadjanak örök szegénységet, hogy a professzusok sem egyénileg, sem közösségre, sem házaik vagy templomaik ne szerezhessenek sem jövedelmekre, sem bevételekre, sem vagyontárgyakra, sem ingatlanokra szóló polgári tulajdonjogot, kivéve csupán a saját használatra és lakásukra alkalmas ingatlanokat. Legyenek tehát megelégedve azzal, amit életfenntartás végett szeretetből adományoznak nekik.”⁹

Az utóbbiak, azaz a kollégiumok és rezidenciák számára ugyanakkor a Társaság Institutuma lehetővé tette bizonyos, a sikeres hitelesítő munkát elősegítő biztos jövedelmek birtoklását. Azaz rendszeres adományokat magánszemélyek, városok, közösségek vagy esetleg magának a királynak a részéről. Illetve az evangelizációs munka egyik megnyilvánulási formájának tekintett oktatási tevékenységet végző kollégiumok az adományokon túl, az alapítók jóvoltából rendszerint földbirtokkal és azok jövedelmeivel is rendelkeztek, azzal a kikötéssel ugyanakkor, hogy ezek jövedelmét csak és kizárólag a szóban forgó kollégiumra és az abban folyó oktatási tevékenységre lehet fordítani, az alapító akaratának megfelelően:

„Igen kívánatos lenne, hogy a lelki életre fogékony és a tudományok elsajátítására alkalmas ifjak közül néhányat az Úr szőlőjében dolgozó munkásnak képezzünk ki. Ezek az ifjak Társaságunknak – a Professzus Társaságának is – mintegy szemnáriumát képeznék. Ezért a Professzus Társaság birtokolhat majd a tanulmányoknak szolgáló kollégiumokat a tanulók számára, ha egyesek bárhol vallásos buzgóságból ilyeneket építenének és javadalmaznának. [...] Ezek a kollégiumok birtokolhatnak bevételeket, járadékokat és vagyontárgyakat, amelyeket a tanulók használatára és szükségleteire kell fordítani.”¹⁰

A megélhetés kérdését vizsgálva tehát azt látjuk, hogy Szent Ignác általában véve gondoskodott az evangelizációs munka sikerességéről. Legalábbis a kollégiumok, illetve az Európában működő rezidenciák tekintetében. Ugyanakkor az Európán kívül működő rendházak tekintetében nem adott semmilyen konkrét tám-

⁸ III. Gyula pápa az 1550-ben kiadott *Exposcit debitum* kezdetű bullájával erősítette meg a Társaság működését és hagyta jóvá annak Institutumát. Jézus Társaságának Rendalkotmánya i. m. 35. o.

⁹ *Formula Instituti*. i. m. 7. rész, 30. o. In: Jézus Társaságának Rendalkotmánya. i. m.

¹⁰ Uo. 30-31. o.

pontot a megélhetés kérdésével kapcsolatban. Illetve speciálisan nem különböztette meg azokat az Európában működőktől. Rájuk ugyanazokat a szabályokat alkalmazta. Ám a kérdés vizsgálatakor mi nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Európán kívül egészen mások voltak a körülmények, így érthető, hogy az évek során számos nehézségbe ütközött ugyanazoknak a szabályoknak az alkalmazása.

Az Európán kívüli missziók működési feltételeit vizsgálva azt is látnunk kell, hogy a Társaság Institutumában egyetlen szó sem esik általában a rendházak, kolégiumok és speciálisan az Európán kívül működő missziós rendházak felállításának és működésének anyagi, illetve fizikai feltételeiről. A Rendalkotmányban foglaltak csak lehetőséget biztosítanak javak birtoklására, de nem rögzítik a működtetés konkrét feltételeit. Illetve Ignác a Rendalkotmányban inkább csak a hitterjesztés úgymond „lelki” feltételeit fogalmazta meg és ezt a hiányosságot egyetlen későbbi Rendgyűlés sem pótolta, illetve nem tartotta fontosnak pótolni, a tapasztalatok ismeretében sem.

Az okot talán a Társaságnak a szent Ignáci eredeti elképzeléshez való szigorú ragaszkodásában kereshetjük, illetve a Társaság Istenbe vetett hatalmas hitében, amivel valóban Isten nagyobb dicsőségére szerettek volna tevékenykedni. Viszont ez meg nem szolgál elégséges magyarázattal arra, hogy a későbbi Rendgyűlések miért nem használták ki a tapasztalatokban rejlő lehetőségeket, illetve az egyes missziós területeken uralkodó körülmények ismeretét és miért nem fektették le írásban a missziós rendházak alapításának és működésének gyakorlati és anyagi feltételeit. Annál is inkább, mert az írásbeli rögzítéssel számos, a későbbiekben felmerülő problémát és vádat kerülhetek volna el.

II. A francia patronátus rendszere

Mint említettük, az Európán kívüli területeken az evangelizációs munka során a Társaság számos nehézséggel találkozott. A kereszténységtől való természetes idegenkedés, a helyi uralkodók, népek ellenségessége vagy akár a megélhetés kérdése, mind-mind komoly kihívást jelentettek. A megélhetés kérdésére – melyet gyakorlati oldalról és éppen az Európán kívüli területek kapcsán a Rendalkotmány nem szabályozott konkrétan – gyakorlati, ám inkább kiegészítő megoldást jelentett az európai nagyhatalmak által a gyarmatosított területeken kialakított patronátusi gyakorlat. Tekintsük most át a martinique-i misszió megélhetése szempontjából fontos francia patronátusi gyakorlatot!

Martinique szigetét a kimondottan az Antillák gyarmatosítására alapított magántársaság – amelyet a király és Richelieu is ösztönzött –, a *Compagnie des Iles*

*d’Amerique*¹¹ hódította meg 1635-ben.¹² Ez a Társaság az új területek birtokbavételén túl ugyanakkor azt is vállalta, hogy „megfelelő számú pappal látja el az új kolóniákat, hogy a telepesek a lehető legkönnyebben tudják teljesíteni vallásos kötelezettségüket. Illetve hozzájárulnak a templomok építéséhez és fenntartásához.”¹³ Ez teljes egészében megfelelt a klasszikus patronátusi gyakorlatnak.

Ugyanakkor a Társaság a vállalt kötelezettséget oly módon igyekezett teljesíteni, hogy megelégedett az új kolóniákra induló szerzeteseknek juttatott évi 100 vagy 150 livre-rel, a számukra biztosított ingyen utazási lehetőséggel, illetve egy, a kolónián számukra kijelölt földterülettel, amelynek jövedelméből kellett volna megélniük a továbbiakban.¹⁴

A legtöbbször csak az első pár évben biztosított jövedelem természetesen nem volt elégséges, így a Társaságnak gyakran kellett a misszionáriusok segítségére sietni. Ugyanakkor a várt bevételek elmaradása miatt maga a Társaság is csődbe ment és a kolóniák végül királyi fennhatóság alá kerültek.¹⁵ A király pedig továbbra is biztosította a szigeteken tevékenykedő misszionáriusok számára az éves ellátást: 12 000 livre mennyiségű cukrot¹⁶ személyenként (ami 533 livre-nek felelt meg), az ingyenes utazást, az egyszeri, induláskor kapott 50 ecu-t, valamint meghatározott pénzalapot hozott létre a templomok építésére. Viszont a templomok számának növekedésével egyenes arányban csökkent a fejenként kapott anyagi támogatás összege is, ami végül is a 18. század közepéig 9000 livre mennyiségű cukor¹⁷ (ami 400 livre-nek felelt meg) maradt.¹⁸

¹¹ A Compagnie des Iles d’Amerique-ot 1635-ben alapították. Vö. Rennard, Joseph: *État religieux des colonies françaises aux Antilles*. In: *Revue d’Histoire des missions*, 1931. Tome VIII. 28. o.

¹² Rennard, Joseph: *Histoire religieuse des Antilles des origines à 1914*. Paris, Librairie Larose, 1954. 39. o.

¹³ Rennard, Joseph: *État religieux ...* i. m. 433.o.

¹⁴ Uo.

¹⁵ A kolóniák előbb a Máltai Lovagrend birtokába, majd a Colbert által ugyancsak az Antillák gyarmatosítására alapított második Társaság kezeléséből az 1660-as évek végén kerültek át a király felügyelete alá. A tisztviselők és a misszionáriusok ellátását szabályozó királyi rendelet 1671-ben lépett életbe. Uo. 435.o.

¹⁶ Az első nagy mennyiségben termelt haszonnövény a dohány volt, majd ezt felváltotta a 18. században a cukornád uralma. Amit viszont éppen a túl nagy beruházási igény és hosszú megtérülési idő miatt váltott fel a 18. század közepén a kávé. Wittman, Tibor: *A monokultúrák történetéhez a Karib Térségben és Venezuelában a 16–18. században*. In: *Acta Historica Universitatis Szegediensis*, XXII. (1966) 7. o.

¹⁷ A cukor felvásárlási árát a Martinique-szigeti intendáns 4 livre-ben rögzítette száz kilogrammonként, holott legalább 6 livre-et ért és néha 15-20 livre-ért is el lehetett adni. Így a misszionáriusok által kapott támogatás összege valóban nem változott az évek alatt. Rennard, J.: *État religieux...* i. m. 437.o.

Ez az összeg és a patronátusi rendszer általában egyfajta megoldást jelentett az Európán kívül evangelizációs tevékenységet végző egyháziak megélhetésének súlyos kérdésére, ugyanakkor nem szolgált megnyugtató megoldással. Ezt az egyháziaknak maguknak kellett megtalálniuk a helyi körülmények és az egyházi, illetve szerzetesrendi szabályzatok ismeretében.

III. Martinique szigete a 18. században

Említettük, hogy az egyházi intézmények megélhetési kérdésének vizsgálatához a Jézus Társaság Martinique-szigeti misszióját választottuk, mert az előjárót ért vád és az ennek kapcsán kialakult helyzet kiváló példa a kérdés összetettségére és fontosságára.

A Jézus Társasága a *Compagnie des Iles d'Amérique* vezetőjének felkérésére érkezett Martinique szigetére 1640-ben.¹⁹ A szigeten az egyháziak számára a mindennapi megélhetést egyrészt a királytól kapott rendszeres anyagi támogatás biztosította, másrészt a sikeres evangelizációs munkát segítették azok a földbirtokok is, amelyeket még a szigeteket gyarmatosító Társaságtól kaptak az állami támogatás kiegészítésére. Egyébként a szigeten tevékenykedő összes szerzetesrendnek (karmeliták, kapucinusok, domonkosok²⁰) – így a jezsuitáknak is – a dotáció e két formája állt a rendelkezésére.

Am ezen lehetőségek – véleményünk szerint – már eleve problémássá tették a rend megélhetésének kérdését. Főként azért, mivel nem derül ki egyértelműen, melyik megoldás is szolgált volna elsődlegesen önmaguk fenntartására: az állami támogatás vagy a földből származó jövedelmek?

Az állami támogatás a patronátusi gyakorlat értelmében arra szolgált, hogy megsegítsék a korona érdekében tevékenykedő egyháziakat. Ez azt jelentette, hogy bizonyos esetekben az eredeti cél, az evangelizáció, alárendelődött a korona érdekeinek.

Ugyanakkor mindig is vita tárgyát képezte – legalábbis Franciaországban – a missziós munkában és főleg az Európán kívüli területek evangelizációjában résztvevő egyháziaknak jutatott anyagi támogatás összege. Egyrészt mert az érintettek a körülmények ismeretében gyakran kevésnek, míg az Európában maradt és hasonló munkát végző egyháziak aránytalanul magasnak találták az összeget²¹. Másrészt mert az egyházzal szemben megfogalmazott morális elvárások értelmében elméle-

¹⁸ Uo. 435. o.

¹⁹ Rennard, J.: *Histoire religieuse des Antilles...* i. m. 41. o.

²⁰ Rennard, J.: *État religieux...* i. m. 439-445. o.

²¹ Az egyháziaknak juttatott anyagi támogatás összegéről és kérdéséről l. Uo. 433-439. o.

tileg ez az összeg volt hivatott alapvetően és teljes egészében biztosítani az evangelizációs munkát végzők megélhetését, főleg Európán kívül. Annak ellenére, hogy az összeg nagyságánál fogva inkább szimbolikus jelleggel bírt, így leginkább csak kiegészítő megoldásnak lehetett tekinteni.

A földtulajdon szempontjából pedig magát a földbirtoklást és az abból származó jövedelmeket a civilek többsége legtöbbször – annak ellenére, hogy a szerzetesrendek szabályzata ezt lehetővé tette – csak úgymond szükséges kiegészítő megoldásnak tartotta, és minden esetben furcsának és az egyháziak eredeti tevékenységétől eltérőnek és idegennek érezte.

Martinique szigetével kapcsolatban további problémát jelentett az egyháziak és a jezsuiták számára, hogy a föld kihasználásának lehetőségeit nagyban meghatározták a szigeten uralkodó gazdasági körülmények, illetve az a tény, hogy a Kis-Antillák szigetei a 18. századi francia monarchia legfontosabb gyarmatának számítottak, valamint a francia gazdaság egyik alapját képezték. „Létezésük egyetlen célja” – ahogy azt a merkantilista gazdaságpolitika jegyében megfogalmazták –, hogy az anyaországot mindazon termékkel ellássák, amelyeket az otthon nem tud előállítani. Ugyancsak ennek a gondolatnak a jegyében fogalmazódott az 1698-ban hozott kereskedelmi törvény, a *L'Exclusif* is, mely kimondta, hogy a gyarmatokkal történő kereskedelem kizárólagos joga az anyaország kereskedőit illeti meg.²² Ez azt jelentette, hogy csakis a francia kereskedők voltak jogosultak a gyarmatokon termelt áruk felvásárlására, elszállítására, feldolgozására, illetve további értékesítésére. A más nemzetekkel történő kereskedelem pedig szigorúan tilos volt a szigetek telepesei számára.

A merkantilista gazdaságpolitika jegyében a francia korona főként az olyan nagy haszonnal kecsegtető luxustermékek termelését szorgalmazta, mint a cukornád, a kávé, a dohány vagy az indigó.²³ Ez az elgondolás viszont a lakosság alapvető ellátásához szükséges növények termelésének visszaszorulásához és az említett növények monokultúrás termeléséhez vezetett. Ennek következtében a gyarmatok élelmezése – főként a búza, bor és sózott marhahús tekintetében – teljesen az anyaországtól függő helyzetbe került.²⁴

Ennek a helyzetnek a következtében az vált az általánosan elfogadott gyakorlattá, hogy a megélhetéshez szükséges élelmiszert a telepések a szigetekeken megtermelt árukert cserébe, azok eladásából szereztek be.

---

²² Hanotaux, Gabriel – Martineau, Alfred: *Histoire des colonies françaises et de l'expansion de la France dans le Monde*. Paris, Librairie Plon, 1929. I. kötet. 438. o.

²³ Uo. 439. o.

²⁴ Assalain, Jean-Charles: *Histoire économique de la France du 18e siècle à nos jours*. I. kötet. Paris, Seuil. 64. o.

Ezek a körülmények a jezsuiták lehetőségeit is teljesen behatárolták. A Társaság élvezte egyrészt a királytól kapott anyagi támogatást, ami az ő esetükben is kevésnek bizonyult. Főként, mivel egy 1741-ben készített kimutatás szerint a megélhetés – csupán a Martinique szigetén található központi rendház fenntartásának – költségei évente 24 000 livre-re rúgtak, míg ezzel szemben évente csupán 4185 livre támogatást kaptak a királytól.²⁵ Másrészt éppen ezért ugyancsak kénytelenek voltak az általuk birtokolt földeken haszonnövényt, nevezetesen cukornádat termelni és annak eladásából fedezni a megélhetés fennmaradó költségeit.²⁶ Ez a tevékenység viszont – bár megfelelt a telepések gyakorlatának és a kánonjogi törvényekkel sem ütközött, mivel már a II. Rendgyűlés (1565. június 21. – szeptember 3., 61. sz. határozat) engedélyezte a földből származó javak cseréjét, eladását²⁷ – sokakban mégis azt a furcsa érzést keltette, hogy a jezsuiták az egyháziaktól megszokott tevékenységtől eltérő jellegű tevékenységet végeznek.

IV. Az egyház és a gazdálkodás

Valóban szokatlannak érezzük ezt a fajta „kiegészítő” tevékenységet, amit a jezsuiták a biztosabb megélhetés reményében voltak kénytelenek végezni Martinique szigetén. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy valójában mennyire is volt ez szokatlan az egyháziak, illetve a jezsuiták részéről?

²⁵ Rennard, J.: *État religieux...* i. m. 445-448. o.

²⁶ A jezsuiták egy Martinique-szigeti elöljáró által 1741-ben a király felkérésére készített kimutatás szerint a következő javakat birtokolták Martinique szigetén: 1. a királytól kapott anyagi támogatás – 4185 livre/év; 2. egy ültetvényt, amelyen kizárólag cukornádat termeltek, és amely évente maximum 50 000 livre jövedelmet hozott; 3. kisebb, a cukorból származó termékek eladására szolgáló üzletet, évi maximális 12 500 livre jövedelemmel; 4. egy kisebb, 7 000 livre-ért bérelt ültetvényt, amelyen kizárólag a fekete rabszolgák ételmezésére szolgáló maniókat termeltek. Ezzel szemben évente a következő kiadásaik voltak: 1. a rendház fenntartása – 24 000 livre; 2. a sziget plébániáit kiszolgáló atyák anyagi megsegítése, a templomok fenntartására – 8 000 livre; 3. a feketék ételmezése – 7 000 livre (ültetvény bérlése), illetve 15 750 livre, sózott hús, 3 500 livre a feketék anyagi megsegítése; 4. a cukorgyártáshoz szükséges házak fenntartása – 12 000 livre. A missziós rendház fenntartása és működtetése mellett a jezsuiták a király felkérésére Martinique szigetének négy plébániájában is (Saint-Pierre, Precheur, Carbet, Caze Pilote) teljesítettek plébánosi feladatokat, amiért a Rendalkotmányuk értelmében nem fogadhattak el honoráriumot, csak alamizsnát, amit viszont a szegények támogatására, illetve a templomok díszítésére költöttek. Rennard, J.: *État religieux...* i. m. 445-448. o.

²⁷ Piaget, E.: i. m. 115. o.

Az előző fejezetben már említettük, hogy az egyháziak megélhetésével kapcsolatban az egyik fő kérdés talán az, milyen jellegű jövedelmek is álltak rendelkezésükre. Illetve hogyan ítélte meg a civil társadalom ezeket a jövedelemforrásokat az egyház morális elveinek ismeretében?

Az Európában tevékenykedő egyháziak megélhetéséről (akár világi papok, akár szerzetesek) az a kép él bennünk, hogy az egyházi adó (tized), illetve a plébánia vagy kolostor által birtokolt föld jövedelme szolgált a megélhetés fedezetéül. Nem merül fel bennünk a kérdés, vajon jogosan birtokolnak-e földeket, vajon összegeztethető-e ez a vallott morális elvekkel és nem gondolkodunk el azon sem, hogy éppen melyik jövedelemforrást is kellene elsődlegesnek tekinteni. Elfogadjuk, hogy a kettő együtt szolgálja az egyháziak megélhetését és ebben a gyakorlatban semmi szokatlant nem találunk.

Az Európán kívüli területekkel kapcsolatban viszont már megfogalmazódik a kérdés, miből is élnek, illetve miből is kellene megélniük az egyháziaknak. Az európai gyakorlatból kiindulva normálisnak tartanánk, hogy egyfajta anyagi támogatásból, illetve a föld jövedelméből. Valójában ez a gyakorlat is valósult meg, köszönhetően a patronátusi rendszernek. Ám nem szabad megfeledkeznünk az Európához képest fennálló különbségekről, vagyis arról sem, hogy mekkora nehézségekbe ütközött ugyanazoknak az európai szabályoknak és elvárásoknak az alkalmazása az eltérő körülmények között. Ezeken a területeken ugyanis a legtöbbször nem tudták megtermelni az Európában szokásos és a megélhetésre szolgáló haszonnövényeket – pl. a búzát –, hanem igazodniuk kellett egyrészt a helyi időjárási, növényzeti vagy éppen a gazdasági adottságokhoz, másrészt pedig jóval gyakrabban kényszerültek a termény eladására, hiszen ez képezte a cserealapot a szükséges élelmiszer és templom működtetésére szolgáló javak beszerzésére, valamint olyan termelési szisztéma alkalmazására, ahol a csere alapjául szolgáló felesleg keletkezik.

A kérdés a jezsuiták esetében is azonos. Miből élnek, illetve kellene megélniük az evangelizációban résztvevőknek, milyen a felhasznált jövedelemforrások megítélése és valóban furcsának tekinthető-e részükről a „kiegészítő” földművelő tevékenység? Válaszunk a fentiek ismeretében az, hogy összehasonlítva más európai vagy Európán kívül tevékenykedő egyháziakkal, nincs különbség a megélhetés biztosítása érdekében végzett tevékenységek között, mivel a jezsuiták ugyanazt a gyakorlatot követték – állami támogatás és földbirtoklás – és Európán kívül ugyanazzal a problémával találtak szembe magukat, mint társaik, a követendő gyakorlat szabályozatlansága és az eltérő körülményekre alkalmazandó változatlan európai szabályok okán.

Általában véve a jezsuitákkal kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a Rendalkotmány lehetővé tette a föld, illetve az abból származó jövedelmek birtoklását az evangelizációs munkában résztvevő rendházaknak és kollégiumoknak. Bár, mint

említettük, Szent Ignác földrajzi vonatkozásban nem tett különbséget a rezidenciák között. A megélhetés kérdésének megítélésekor felmerülő probléma esetükben tehát egyrészt a kérdés általános szabályozatlanságából, másrészt a Rendalkotmány ez irányú hiányosságából ered.

Az egyháziak megélhetési kérdésével kapcsolatban szintén gyakran felmerülő vád a kereskedelmi tevékenység. Ennek a két problémakörnek az összekapcsolódását és együttes megjelenését már láthattuk a Martinique-szigeti előljárót ért vád kapcsán. Ugyanakkor ez nem csupán a jezsuitákat érintő kérdés, bár egyes szerzők előszeretettel említik a Társaság, illetve a Martinique-szigeti előljáró, La Valette atya nevét, mint legnyilvánvalóbb bizonyítékot a jezsuiták és az egyháziak érintettségére.

A kereskedés kérdésével valóban számos pápai bulla foglalkozik,²⁸ természetesen alapvetően megtiltva azt az egyháziaknak, ugyanakkor különbséget tesz a kereskedelem és az egyszerű csere, valamint adásvétel között. Az egyházi törvények értelmében kereskedelmi tevékenységnek a következő számított: „*Bármínemű áru vásárlása – és itt hangsúlyoznunk kell a vásárlás szót – a magasabb áron történő viszonteladás szándékával, anélkül, hogy az árun barmit is változtattak volna*”.²⁹ Ez utóbbi az egyháziak számára is engedélyezett volt. Ennek ellenére még ez a fajta egyszerűsített és profit nélküli tevékenység is rendszerint a kereskedelem gyanúját keltette a civilek szemében.

És talán itt találhatjuk meg az egyháziak megélhetési kérdésének másik sarokpontját is. A civil társadalom ugyanis nem ismeri a kánonjogi törvényeket, a megélhetés kérdésére vonatkozó szabályozást pedig még kevésbé. Számukra minden, ami egy kicsit is túlmegy az egyház által hirdetett morális elveken és annak általuk elképzelt gyakorlati megvalósulásán – ami valóságos problémát vet fel és gyakorlati megoldást igényel –, nehezen összeegyeztethető az egyház hivatásával.

Miért is értelmezte nehezen és gyakran félre a civil társadalom az egyháziak megélhetésének kérdését? Hogy ezt megértsük, az egyház gazdálkodási gyakorlatát kell megvizsgálnunk, amit a saját maga által hirdetett morális elvek – a szegénység előtérbe helyezése, a gazdagság veszélyeinek és a haszonszerzés nélküli csere elvének hirdetése – határoztak meg. Ezen az alapon állva mindenfajta gazdasági fejlődést ellenzett és bár elfogadta a tisztességes kamat létjogosultságát, továbbra is fenntartotta az uzsora tilalmát. Éppen ezért gazdálkodási gyakorlata – mely kizárta a profitszerzés lehetőségét – zárt körben működő önfenntartó gazdálkodás, illetve

²⁸ A jezsuiták érintettségét a kereskedés kérdésében, illetve az ezzel foglalkozó pápai bullák elemzéséről l. bővebben: Ravignan, Xaver de: *De l'existence et de l'institut des jésuites*. Paris, Ch. Douniol Librairie, 1862. 189. o.

²⁹ Rochemonteix, Camille de S. J.: *Le père La Valette à la Martinique*. Paris, Librairie Alphonse Picard et Fils, 1907. 79. o., aki Lugo kardinális *De justitia et jure* c. művere (Disput, XXVI, sect. III., n.21) hivatkozik.

ehhez szorosan kapcsolódó „költekezési gazdálkodás”, amelynek értelmében az esetlegesen jelentkező felesleget azonnal felhasználják. Azaz elcserélik más szükséges javakra vagy templomok építésére, illetve a vallásos kultusz ápolására fordítják.³⁰ Költekeznek, hogy megfeleljenek a szegénység elvének.

Ugyanakkor a szegénység elve, amelynek jegyében az Egyház irányítani akarja gazdálkodását, nem jelenti egyben az egyházi intézmények valódi szegénységét is, sőt éppen ellenkezőleg, ennek az elvnek köszönhetően egyre csak gyarapodik. Természetesen nem a felhalmozott készpénz mennyisége nő, mert ennek értékét tagadták, hanem a földbirtokok állománya és az abból származó jövedelem nagysága.³¹ Így amennyiben emelkednek a gazdálkodásból származó bevételek, úgy természetesen emelkedik a kultusz céljaira, karitatív tevékenységre vagy templomépítésére elkölthető összeg is. Az újabb és újabb pénzbeli adományokkal pedig egyre csak emelkedik az egyház (földbirtok) tőkéje, mivel a kapott készpénzt minden esetben földbirtokra váltják.³² Ennek az elvnek köszönhetően az egyház vált az egyik legnagyobb földbirtokossá Európában.

A civil társadalom csodálkozása – ami érthető – tehát konkrétan két okra vezethető vissza. Egyrészt az előbb leírt gazdálkodási gyakorlatra, melynek eredménye egyáltalán nem egyezett a hirdetett elvekkel, másrészt pedig – mint említettük – a kereskedelmi tevékenység értelmezésének kérdésére.

Visszatérve tehát a fejezet elején felvetett kérdésre, ti. mennyiben volt szokatlan a Martinique szigetén működő jezsuiták tevékenysége, újra csak azt válaszolhatjuk, hogy más egyháziak tevékenységével összehasonlítva semmi attól eltérőt nem tartalmazott. A kifogásolás oka, mint láttuk, abban rejlett, hogy a megélhetés kérdése sem az egyház, sem a Jézus Társaság részéről nem volt pontosan szabályozva, illetve a folytatott gyakorlat nem felelt meg teljes egészében a hirdetett morális elveknek.

A jezsuiták esetében ugyanakkor a kereskedés gyanúja és a földből származó jövedelmek hasznosítása kapcsán fontos megjegyeznünk, a Társaság generálisai számára is nagyon hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a földből származó jövedelmek nem fedezik teljes mértékben a megélhetés költségeit, így – mint említettük – már a II. Rendgyűlésen úgy döntöttek, hogy az esetlegesen keletkező felesleget a rendházak eladhatják vagy elcserélhetik.³³ Ez azt jelentette, hogy a vádak ellenére a jezsuiták legitim módon vettek részt az adásvételi folyamatokban, és az egyházi törvények nyújtotta lehetőségeket sem lépték át.

³⁰ Bordeaux, Michèle: *Aspects économiques de la vie de l'Église aux XIVe et XVe siècles*. Paris, Librairie Générale de Droit, 1969. 9. o.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Piaget, E.: i. m. 115. o.

Ugyanakkor a kérdés általános szabályozatlansága lehetőséget nyújtott a Martinique-szigeti előjáró megvadására. Ez – mint említettük – az angolokkal történő kereskedelem volt, ami a francia törvények értelmében szigorúan tilos volt. Annak ellenére, hogy a civil kereskedelmi törvények megsértésével vádolták az előjárót – aki tisztázta magát a vád alól – ez a megkérdőjelezés jó lehetőséget teremtett az egyháziak egész megélhetési rendszerének kétségbe vonására.

Konklúzió

Az egyházi intézmények megélhetése tehát valóban összetett és komoly jelentőséggel bíró kérdés volt. A martinique-i jezsuita vezetőt ért vád kapcsán láthattuk, mennyire nem volt egzakt módon szabályozva az egyháziak megélhetésének kérdése, illetve a Jézus Társaság részéről is felmerültek bizonyos szabályozásbeli hiányosságok. Ezen túlmenően bemutatásra került, hogy a civil társadalomnak is nagy problémát jelentett az egyház által hirdetett morális elvek és a tényleges gazdasági gyakorlat összeegyeztetése.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos esetekben – mint amilyen az Európán kívüli missziók megélhetése is volt – nemcsak a szabályozatlanság okozta a gondot, hanem az egyháznak a saját elveihez való mindenek feletti ragaszkodása – vagyis ugyanazoknak a szabályoknak és elvárásoknak az alkalmazása, amelyekkel Európában találkoztunk – is komoly nehézségeket okozott. Gyakran nem vették ugyanis figyelembe a helyi körülmények kényszerítő erejét és azt a tényt, hogy bizonyos esetekben igenis éppen az evangelizációs munka sikeressége múlt a szabályok lehetőségeken belüli adaptívabb értelmezésén.